

Ігор Петраш,
*керівник РВГ тому Зводу пам'яток України
у Хмельницькій області*

Ігор Олійник,
*науковий співробітник відділу культури
Городоцької ОТГ*

ПОДІЛЛЯ В ПЕРШІ ДНІ «ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ». БІЙ БІЛЯ М. ГОРОДОК 4 СЕРПНЯ 1914 РОКУ

У статті досліджено події на Поділлі протягом кінця липня – початку серпня 1914 року, а саме: військові дії на території нашого краю та описано єдине масштабне бойове зіткнення Першої світової війни, яке відбулося в тодішній Подільській губернії – бій під м. Городок 4 серпня 2014 року.

Ключові слова: *Перша світова війна, Поділля, бій біля м. Городок*

Війна 1914–1918 рр. розгорнулася між двома угрупованнями держав – Троїстим союзом, який об'єднував Німеччину, Австро-Угорщину, Італію, та Антантою, до якої входили Франція, Росія та Велика Британія.

Основною причиною кризи було небачене загострення суперечностей між провідними країнами світу в економічній, військовій та колоніальній сферах.

Другою причиною війни був той факт, що на початку ХХ ст. розвиток науково-технічного прогресу призвів до появи нових, потужніших засобів винищення людей. Почалася гонка озброєнь, на якій величезні прибутки отримували військові корпорації.

Третьою причиною війни було прагнення правлячих кіл провідних країн світу подолати внутрішньополітичні кризи, наростання революційного і національно-визвольного рухів у радикальний спосіб – заповненням масової свідомості своїх громадян військовою тематикою і страхом.

На 1914 р. особливо загострилися протиріччя між Німеччиною та Росією. На шляху здійснення завойовницьких планів Німеччини щодо розширення її геополітичного простору стала Російська імперія. Давні мрії «німецьких вождів» про здійснення «світової політики» перекреслювалися могутнім людським потенціалом Росії. Берлін прагнув підкорити Росію економічно й послабити її в політичному і військовому відношенні. Отож, щоб розпочати війну, невідкладно потрібний був лише привід.

Австро-сербський конфлікт, що виник внаслідок убивства 15 (28 за н. с.) червня 1914 р. в Сараєві спадкоємця австро-угорського

престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда членами націоналістичної організації «Молода Боснія», став для німецьких можновладців лише формальним приводом для початку війни.

10 (23 за н. с.) липня 1914 р., під тиском Німеччини, Австро-Угорщина поставила Сербії ультиматум, вимоги якого були несумісними з її державним суверенітетом. Союзниця Сербії Росія спробувала ліквідувати конфлікт мирним шляхом, висунувши проект дипломатичного демаршу трьох держав – Англії, Франції і Росії. Однак союзники відмовилися від його здійснення. Лише президент Франції Пуанкаре наполягав на проведенні «твердої» політики стосовно Троїстого союзу.

Незважаючи на те, що Сербія погодилася майже з усіма вимогами ультиматуму, 15 липня Австро-Угорщина телеграфом оголосила війну Сербії. Невідкладно Белград було піддано артилерійському обстрілу.

У відповідь Росія, яка на другий день після оголошення війни Сербії розпочала мобілізацію в прикордонних з Австро-Угорщиною округах, 17 липня оголосила загальну мобілізацію. На цей крок зреагувала Німеччина, зажадавши припинити мобілізацію до 19 липня (1 серпня за н. с.). Росія проігнорувала німецький ультиматум. Нетривалі дипломатичні «ігри» швидко припинилися. 19 липня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії, 21 липня (3 серпня за н. с.) – Франції. У перерві між цими оголошеннями (20 липня (2 серпня за н. с.)) вона окупувала Люксембург, а вже 22 липня (4 серпня за н. с.) німецькі війська напали на Бельгію, порушивши міжнародний договір про її нейтралітет, який гарантувався рядом країн, у тому числі й самою Німеччиною¹.

Росія, як й інші європейські держави, почала розробляти план війни ще від кінця XIX ст. Мобілізаційний розклад 1890 р. передбачав два варіанти дій, які зумовлювалися географічним чинником. Основним супротивником вважалася Австро-Угорська імперія.

Пізніше, 1900 року, було розроблено новий план, згідно з яким усі російські воєнні сили на випадок війни об'єднувались у дві групи: Північний фронт проти Німеччини, Південний – проти Австро-Угорщини. Цей план був цікавий тим, що в ньому вперше пропонувалося створення проміжної інстанції управління військами на території воєнних дій – командування фронтами.

Австро-Угорщина ще з часу укладання союзного договору з Німеччиною у 1879 р. своїми ворогами вважала Росію, Сербію і Чорногорію. Згідно з остаточним варіантом плану, на неї покладалось основне завдання

1 Волковинський В.М. Бойові дії / В. М. волковинський // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. – Кн. 2: Мовою документів і свідчень. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2015. – С.140.

боротьби проти Росії. Стратегічний задум Відня проти Росії полягав у тому, щоби частиною сил наступати на північ, а потім повернути на схід і спільно з правим крилом австро-угорського угруповання розбити зосереджені в Проскуріві російські війська². Це дало б змогу відкинути основні сили росіян до Чорного моря або до Києва. При цьому у Відні розраховували на наступ німців зі Східної Пруссії.

За оцінками німецького генштабу літо 1914 р. було найоптимальнішим терміном початку війни. Про те, що це саме так, прямо свідчить збережений у дипломатичних архівах лист статс-секретаря Міністерства закордонних справ Німеччини Г. Ягова німецькому послові в Лондоні від червня 1914 р.: «В основному Росія зараз до війни не готова. Франція й Великобританія також не захочуть зараз війни. Через кілька років, за всіма компетентними передбаченнями, Росія вже буде безздатна. Тоді вона задавить нас кількістю своїх солдатів, її Балтійський флот і стратегічні залізниці вже будуть збудовані. Наша ж група, між тим, усе більше слабшає...»³. На початковому етапі війни генштабом австро-угорських військ, Поділля разом з Волинно відводилася роль основного театру бойових дій. Тому на північно-східному кордоні з Російською імперією було розгорнуто другу армію, під командуванням генерала Едуарда Бьогм-Ермолі⁴ Авангардом наступу мала стати саме ця армія, що складалася з чотирьох корпусів, частини якої поступово переміщалися до спільного кордону по річці Збруч⁵. Варто зауважити, що за початковим задумом 2-га армія повинна була вести бойові дії на Балканах, але оцінивши ситуацію австро-угорський генеральний штаб вирішив перекинути одну з найдієздатніших військових частин на основний північно-східний напрямок. Так, на кінець липня 1914 року у районі Чортків – Тернопіль – Теребовля зосередилися основні частини 3-го армійського корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Еміля Колеруса фон Гельдерна⁶.

Російська імперія на початок 1914 року на кордоні по Збручу тримала в основному прикордонні загони, які, крім безпосередніх функцій охо-

2 New Strachan. Der Erste Weltkrieg. Eine neue illustrierte Geschichte. Taschenbuchausgabe April 1914 Wilhelm Goldmann Verlag. – München. – S. 39.

3 Початок Першої світової війни. Бойові дії на фронтах 1914 р. URL: http://pidruchniki.com/1081080643487/politologiya/pochatok_pershoyi_svitovoyi_viynei_boyovi_diyi_frontah_1914

4 Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovasági tábornokok, tábornaszernagyok. – Balla Tibor, 2010. – С. 92.

5 Бойовий порядок та розподіл австро-угорської армії на російському театрі військових дій у серпні–вересні 1914 р. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. – Кн.2: Мовою документів і свідчень. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2015. – С. 74.

6 Austro-Hungarian Land Forces 1848-1918. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: URL: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk>.

рони кордону, у випадку війни мали завдання проводити розвідку боєм і створення загороджувальних загонів, які би прийняли на себе перший бій. Далі, за задумом, повинні були вступити частини 12-ої кавалерійської дивізії, командир генерал-лейтенант Каледин Олексій Максимович, і 2-ої Зведеної Донської кавалерійської дивізії, командир генерал-лейтенант Жигалін Леонід Іванович, які розміщалися відповідно у м. Проскурів, Меджибіж, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський⁷.

Якраз ці дві дивізії з початком мобілізації мали завдання сприяти таємному розгортанню 8-ої армії під командуванням генерала Олексія Олексійовича Брусилова. І це їм вдалося, оскільки з початком бойових дій австро-угорські підрозділи не мали повної картини дислокації російських військ на цьому напрямку⁸. Тому їх частинам було надано наказ проводити розвідку боєм, що в подальшому зіграло з ними злий жарт і поглибило трагічність подій.

Отже, 17 липня в Російській імперії оголошено загальну мобілізацію, а вже 18 липня в Подільській губернії оголошено військовий стан. 19 липня 1914 року в Проскурів прибув генерал Олексій Брусилов з метою перетворити Проскурівську групу військ у 8-му армію Південно-Західного фронту. Одразу ж, з центром у м. Ярмолинці, формується 8-й корпус під командуванням генерал-лейтенанта Радко Рускова Димитрієва, в який окрім 2-ої Зведеної Донської козачої дивізії входить 4-а стрілецька бригада, 14 і 15 піхотні дивізії, 8-й мортирно-артилерійський дивізіон, 11-й саперний батальйон⁹.

Ось як оцінював тодішню ситуацію командувач армією генерал Брусилов: «Ввірена мені армія до кінця липня була зосереджена на лінії Печески, Проскурів, Ярмолинці, маючи 2 кавалерійські дивізії, висунуті перед фронтом армії. 24-й корпус тільки своєю головою почав підходити до місця дислокації, так що насправді в мене до початку військових дій було не 4, а 3 неповні корпуси, оскільки 1-а бригада 12-ої піхотної дивізії була розташована на правому березі річки Дністер із самостійним завданням. До неї повинні були підійти 4 другочергових Кавказьких козачих дивізій, але на момент переходу почали приходити лише перші їх ешелони»¹⁰.

7 Казин В. Х. Казачьи войска: хроники гвардейских казачьих частей помещены в книге Императорская Гвардия: справочная книжка Императорской Главной Квартиры / под ред. В. К. Шенк; сост. В. Х. Казин. СПб: Типогр. В.Д. Смирнова, 1912. – С. 90-195.

8 Алексей Волянец. Первый бой Первой мировой. Электронный ресурс. Режим доступа до ресурсу: URL: <https://karabai96.livejournal.com/60295.html>.

9 Бойовий порядок та розподіл австро-угорської армії... – С. 71-72.

10 Брусилов А. А. Мои воспоминания / А. А. Брусилов. – М.: Воениздат, 1983. – С. 73.

Офіційно прийнято вважати, що Росія вступила у війну 19 липня (1 серпня за н. с.) 1914 р., і майже одразу ж було зафіксовано дрібні сутички по всій лінії кордону. Після декількох перестрілок, перших втрат російські козаки зазнали вранці 22 липня 1914 року, коли були важко поранені двоє рядових з 1-го Лінійного полку Кубанського козачого війська. Фактично, це були перші втрати російських військових у «Великій війні» 1914-1918 років. 26 липня за донесеннями Генерального штабу Верховного головнокомандуючого РІА говорилося про те, що 24 липня вартові в районі Волочиська були обстріляні й «австрійцями підірвано свою ланку залізничного мосту через річку Збруч»¹¹. Варто зауважити, що завдяки пропаганді, населення по обидва боки кордону досить таки позитивно відносилось до можливих військових дій, передчуваючи швидку перемогу над противником. На територіях воюючих країн панувало, хоча і тривожне, але патріотичне піднесення¹².

2 серпня передові частини 8-го корпусу РІА під командуванням генерал-майора А. А. Павлова провели також розвідку боєм: перейшли р. Збруч і зайняли м. Гусятин, відкинувши авангард супротивника на лінію Озеряни – Пробіжна – Крогулець. З настанням ночі військові підрозділи, залишивши залогу на лівому березі річки, були відведені у с. Кутківці, з метою наступного дня зробити передислокацію в м. Городок.

3 серпня командувач 8-ої армії генерал О. Брусилов отримує наказ рухатися до державного кордону по річці Збруч. У цей же час передові загони російських військ помітили жвавий рух австро-угорських військових біля м. Сатанів, які активно перевіряли щільність вогню супротивника. До того ж російські розвіддані свідчили про неминучість атаки кінноти гонвіда, тому командуючий 2-гою Зведеною Донською дивізією генерал Жигалін дав наказ командирам підрозділів дивізії зайняти позиції на західній окраїні містечка Городок і за ніч окопатися.

Для того, щоб контролювати просування ворожих військ 1-й, 2-й та 4-й сотням 1-го Лінійного генерала Вельямінова полку поставлена задача в разі початку наступу стримувати просування частин австро-угорської армії в глибину території Поділля, щоб основні сили мали змогу сконцентруватися і зайняти оборонні позиції до підходу основних сил. Тим часом штабом корпусу наказано 14-му стрілецькому полку перейти в підпорядкування командира 2-ої Зведеної дивізії, чим планувалося її значно підсилити і, завдяки наявності кулеметів, збільшити вогневу міць¹³.

11 Тихоцкий Е. Атака Австро-Венгерской Конницы на 2-ю Зведеную Казачью Дивизию под м. Городок / Е. Тихоцкий. – Белград, 1928. – С. 11.

12 Hew Strachan. Der Erste Weltkrieg... – С. 41.

13 Тихоцкий Е. Атака Австро-Венгерской Конницы... – С. 12.

Того ж дня, близько 17-ої години, підтримувана вогнем артилерії та за прикриття 32-го Угорського польового єгерського батальйону (командир полковник Карл Штромер), дана на підсилення 8-ою кавалерійською дивізією 15 кавалерійська бригада (Богемський драгунський полк ім. Графа Паара №2, Богемський уланський полк ім. Олександра II царя Росії №11) під командуванням генерал-майора Генріха Райтера фон Габлес-Ескелеса розпочала переправу в районі м. Сатанів, а 5-а кінна дивізія в складі 19-го (королівський угорський Будапештський гонвідний гусарський полк №1, королівський угорський Печський гонвідний гусарський полк №8), командир генерал-майор Фердинанд граф Біссінген і Ніппенбург¹⁴, і 23-го (королівський угорський Залаєгерсегерський ландверний гусарський полк №6, королівський угорський Папайський ландверний гусарський полк №7), командир полковник Гольберт Зех барон фон Гарт і Зульц, кавалерійських корпусів під командуванням командира 5-ої кінної дивізії Гонвіда фельдмаршала-лейтенанта Ернста Антона фон Фройраха-Сабо вранці 4-го серпня розпочала переправу в районі с. Козіна, що близько 4 км північніше м. Сатанова. Крім передових підрозділів, переправилися на лівий берег 1-а батарея кавалерійського артдивізіону № 6 та 1-а рота самокатчиків Гонвіда, які також входили до складу 5-ої Гонвідної кавалерійської дивізії¹⁵. Ці військові підрозділи разом з кавалерією розпочали рухатися в напрямку Лісоводи – Городок. Ось як про ці події повідомляла газета «Подолія»: «3 серпня австрійці перейшли на нашу територію біля м. Сатанів і о 15.00 відкрили по наших гарматний вогонь. 4 серпня австрійська кіннота з шаблями пройшла поруч села Турчинці і через село Раковець (тепер с. Радковиця. – авт.). Люди були в страху. Багато ховалося, деякі тікали в інші села. Біля села Кузьмин австрійська кіннота зупинилася і почала грабувати»¹⁶.

Дійсно, в страху перед військовими діями, місцеве населення часто покидало свої домівки. Та заради справедливості варто сказати, що грабували не тільки військові, але й мешканці навколишніх сіл, тобто розпочалося мародерство з-поміж «своїх». Як приклад можна навести судову справу, яка розглядалась в Одеській судовій палаті, в якій говориться про те, що «...управляючий економії товариства Городоцького цукрового заводу при с. Підлісний Олексинець Чеслав Левартовський поїхав сам і

14 Stolberg-Wernigerode, Otto zu: Neue deutsche Biographie, Bd.: 2, Behaim-Bürkel. – Berlin, 1955. – S. 279.

15 Dislokation und Einteilung des k.u.k Heeres, der k.u.k Kriegsmariene, der k.k. Landwehr und der königlich ungarisch Landwehr. L.W. Seidel & Sohn, k.u.k. Hofbuchhändler. – Wien, 1914. – S. 176-178.

16 Олійник І. Бій під містом Городок 2014 р. / І. Олійник // Глос Pdola. – 2004. – №1-3. – С. 32.

забрав всю свою сім'ю в Проскурів...», а тим часом селяни цього села разом з втікачами з п'яти сусідніх сіл «ввійшли у його квартиру і вчинили там повний розгром». «Крім того з економії були взяті та виведені всі коні, корови, забрані всі екіпажі» і т. д. Коли управляючий наступного дня повернувся і було арештовано призвідників погрому, то вони заявили, що насправді Левартовський залишив «свою квартиру відкритою», а речі і реманент було забрано для того, щоб «спастися майно від австрійців»¹⁷.

Одночасно, за донесенням командира кам'янецького гарнізону полковника Волжанінова, у районі Кам'янця-Подільського австрійська 1-а кавалерійська дивізія під командуванням генерал-майора Артура барона Петені фон Штайнберга форсувала р. Збруч і розпочала наступ на місто¹⁸. Не отримуючи супротиву, вони вступили в Кам'янець-Подільський і до вечора повністю його окупували¹⁹. Найкраще описав ситуацію на цьому напрямку командувач 8-ю армією О. Брусилов: «У цей самий час з'ясувалося, що на губернське місто Кам'янець-Подільський наступає колона противника приблизно силою в одну бригаду піхоти з артилерією і двома-трьома ескадронами кавалерії. Із цього приводу мною була отримана телеграма головнокомандувача, що пропонував мені направити до Кам'янця-Подільського достатні сили, щоб прикрити це місто від ворожого нашествия. На це я відповів, що розкидати свої сили перед самим початком бойових дій я не вважаю за можливе, а що коли я перейду в наступ і вступлю на австрійську територію, то ця колона, боячись бути відрізаною, сама побіжить назад, без жодного підганяння; розриватися ж для другорядних цілей знаходжу шкідливим. Головнокомандувач здався на мої аргументи і відмінив своє розпорядження. Австрійці дійсно зайняли Кам'янець-Подільський 4 серпня, а сім рот ополчення, що знаходилися там, відійшли без бою до Нової Ушиці»²⁰. Отже, губернський центр було здано, з тактичних міркувань, без жодного супротиву.

На Городоцькому напрямку під тиском передових загонів 19-го корпусу австро-угорської кавалерії 1-й Лінійний полк відступив до с. Лісоводи, при цьому не надаючи серйозного опору військам противника. Австрійсько-угорські підрозділи, наступаючи через висоту 348, зайшли в хутір Попов і розмістили там кулеметний взвод, який своїм вогнем міг прикривати як наступ гусар, так і 15-ї кавалерійської бригади. Пізніше, в ході бою, цей підрозділ перемістив свої позиції ближче до противника – в лісосмуту²¹.

17 ЦДІАУК, ф. 419, оп. 1, спр. 6616, арк. 1-3.

18 Тихоцкий Е. Вказ. праця. – С.12.

19 Fröhlich Dávid. A lovasság mint fegyvernem az első világháborúban. A magyar honvéd lovasság alkalmazási elvei a szabályzatok tükrében // Belvedere Meridionale. – 2016. – № 28, évf. 4. sz. – S. 35.

20 Брусилов А. А. Вказ. праця. – С. 73.

21 Fröhlich Dávid. Вказ. праця. – S. 35.

Тим часом генерал Жигалін готувався до оборони м. Городок. Батальйон 14-го стрілецького полку під командуванням підполковника Кузьміна з двома кулеметами і дві роти 60-го Замосцького полка окопалися на західній околиці містечка, навпроти балки, яка підходить до хутора Кременна. З правої сторони від них зайняли позиції спішені сотні 1-го лінійного полку, які повернулися з с. Кузьмин, а в інтервалах між ними кулемети дивізійної кулеметної команди, в «чотирьох групах (повзводно) по два кулемета в кожній». На лівому фланзі розмістилися 16 (16-й Донський козачий генерала Грекова 8-го полку, командир полковник Володін Степан Петрович) та 17 (17-й Донський козачий генерала Бакланова полк, командир полковник Тацин Степан Петрович) козачі полки війська Донського, які спішилися і залягли в окопах. 1-й Волзький полк Терського козачого війська (командир полковник Пацапай Яків Федотович) залишено в резерві. Перша та друга Оренбурзька батареї, разом з 2 гарматами 4-го стрілецького артилерійського дивізіону підготували позицію на сході від Городка²².

Перша сутичка відбулася ближче до 1-ої години дня, авангард 8-го гонвідного полку, пройшовши с. Лісоводи, вступив у перестрілку з сторожовою охороною Лінійного полку. Побачивши ситуацію яка склалася, передовий загін 7-го гонвідного полку під командуванням ротмістра Проняя, кинувся на допомогу. Але потрапивши під обстріл стрільців і атакований кінними козаками, змушений був повернути назад, при цьому втративши більшість особового складу²³.

Після такої розвідки боєм військові підрозділи з обох сторін розпочали артилерійську дуель, яка особливо не вплинула на хід бою. Лише близько 3-ої години дня, коли 5-та Гонвідна дивізія, підкріплена 15 кавалерійською бригадою прибула до хутора Кременний, командир 5-ої Гонвідної дивізії фельдмаршал-лейтенант Ернст Фройрах дав наказ силами 7-го та 8-го гонвідних полків провести атаку в напрямку до ливарної фабрики Єфімова, яка мала тоді досить таки важливе стратегічне значення, а силами 2-го Драгунського і 11-го уланського полків вдарити по південній частині містечка. Вибір як атакувати, пішо чи кінно, надавалася командирам бригад – генерал-майору Фердинанду Ніппенбургу і генерал-майору Генріху Габлесу відповідно. Тут варто зауважити, що Фройрах явно недооцінював супротивника, тому що він навіть не дочекався вагомого підсилення – двох рот самокатчиків, які відстали від основних сил через бездоріжжя²⁴.

Обидві бригади, окрілені попередніми успішними атаками, за підтримки артилерії і кулеметників, в кінному строю вздовж Сатанівської

22 Тихоцкий Е. Вказ. праця. – С. 15.

23 Там само.

24 Fröhlich Dávid. Вказ. праця. – S. 35.

дороги розпочали наступ на позиції російських військ. 2-га Зведена козака дивізія відповіла щільним артилерійсько-стрілецьким вогнем. Не отримавши якоїсь важливої переваги, Ернст Фройрах вирішив кинути в бій основні сили кінноти, завдати основного удару в середину оборони дивізії, щоб таким чином розрізати основні сили росіян на дві частини і створити загрозу оточення для підрозділів, які тримали оборону на флангах. Командир 2-го дивізіону 7-го гонвідного гусарського полку майор граф Би́ла Боттяні вивів свій підрозділ з укриття і розпочав атаку на позиції 4 стрілецької бригади (командир полковник Станкевич С. Л.) і 60-го Замосцького полку (командир полковник Н. М. Тихменев)²⁵. Під сильним вогнем російських підрозділів цей загін відступив. Враховуючи негативний досвід авангарду, спішившись гонвідний дивізіон почав рух у три ешелони: попереду ескадрон ротмістра Ситковського, за ним з виступами на флангах ескадрон ротмістра Сібрика, посередині ескадрон ротмістра Талі. Російські війська відповіли спільним вогнем Оренбурзьких батаре́й і піхотних підрозділів, до яких з часом обстрілом з флангу допомогли «лінійці» та кулеметні розрахунки 2-ої Зведеної дивізії. Хоча місцевість була не рівнинна і до позицій вела балка, територія легко прострілювалась, а те, що гусари були у яскравій формі (світло-сині кітеля, червоні рейтузи, малинові шаки) взагалі робило їх легкими мішенями для російських стрільців²⁶. Та все ж дивізіон 7-го гонвідного полку підійшов впритул до позицій російських полків, подекуди гусари навіть увірвалися до окопів, але це не дало австро-угорцям переваги, оскільки це вже були залишки наступаючих і їх досить легко там знищили²⁷. Так описав бій учасник тих подій Є. Тихоцький: «Впродовж короткого проміжку часу лінії гусар майже абсолютно розтанули, скошені фронтальним і фланговим вогнем. Залишки ворожих ескадронів повернули назад, і поле покритлося вершниками, що скачуть, поспішаючи сховатися від вогню за складками місцевості, що попереду лежали. Наша артилерія переслідувала їх шрапнеллю, велика кількість тіл убитих і поранених гусар та коней, що лежали на жовтій стерні, нагадували про кривавий бойовий епізод, що розігрався тут. Впродовж декількох хвилин дивізіон 7-го гонвідного полку був майже знищений вогнем, небагатьом вдалося врятуватися. Командир дивізіону, усі командири ескадронів, молодші офіцери і більшість гусар знайшли тут славу смерті або залишилися пораненими на місці атаки і потрапили в полон. У числі останніх знаходився і важко поранений командир дивізіону майор Барца́й (граф Би́ла Боттяні. — авт.)»²⁸.

25 Там само.

26 Тихоцький Е. Вказ. праця. - С. 15.

27 Fröhlich Dávid. Вказ. праця. – S. 35.

28 Тихоцький Е. Вказ. праця. - С. 15.

Майже одночасно з просуванням трьох ескадронів 7-го гонвідного полку розпочався наступ 2-ох ескадронів 8-го гонвідного полку. Неочікувана зміна позиції кулеметних розрахунків хорунжого Максимова, який зайняв сусідню висоту, і критична ситуація в яку через це він потрапив, змусила 3-ту і 5-ту сотні Лінійного полку покинути свої позиції і розпочати атаку на австро-угорських гусар, яка виявилася досить успішною. Цьому посприяло в основному те, що під кулеметним вогнем гусари змушені були зменшити щільність своїх рядів, а це дало можливість «лінійцям» вклинитися в бойовий порядок гонвіда і оточити більшу його частину. Ось як оповідає про ці події їх свідок підесаул Є. Тихоцький: «Зблизившись на відстань близько 400 кроків, лінійці (козаки 1-го Лінійного генерала Вельяминова полка Кубанського козачого війська) закинули рушниці за спину і ударили «в шашки» на угорських гусар. Гусари прийняли атаку. Мабуть, ескадрон 8-го Гонвідного полку під час руху втратив зімкнутість і в їх ладах вийшли інтервали, або ж вони, почавши атаку на кулемети в розімкненому ладі, потім хотіли зімкнутися. Лінійці атакували в розімкненому ладі (лавою), і це дозволило їм охопити фланги австрійців та проникнути в інтервали, що утворилися, оточивши окремі групи гусар. У 400-500 кроках попереду кулеметів зав'язалася жорстока рукопашна сутичка. Змішавшись один з одним, в густій пилуці, лінійці і гусари жорстоко рубали один одного. Рукопашний бій тривав недовго, але носив надзвичайно кровопролитний характер. Гусари захищалися відчайдушно: їх шаблі заподіювали суттєві втрати лінійцям, але, оточені з усіх боків, вони були порубані і залишки їх кинулися назад, переслідовані козаками. Велику кількість убитих і поранених гусар залишено на місці бою, у тому числі і обидва командири ескадронів, ротмістри Кемень і Микеш»²⁹.

А так свідчив про ці події житель м. Городок Радомський Б. А., батько якого брав участь у похованні: «Батько розповідав мені, що зі сторони лісу Олені (тепер має таку назву) надійшли австрійці, їм орієнтиром була фігура Матір Божої, що стояла при в'їзді в місто. Російські солдати засіли біля теперішньої газорозподільної станції і далі до яру (тепер забудови). Вони (австрійці) не сподівалися, що є російські військові. Підпустивши ближче, російські солдати відкрили вогонь з кулеметів, а з лісу вискочила кавалерія. Поле було засіяне трупами, або тими солдатами, що затаїлися, а потім вночі відступили»³⁰.

Наступ 15-ої кавалерійської бригади закінчився ще раніше. На повному ході в'їхавши в ліс, австро-угорська кіннота зустрілася з масованим

29 Тихоцький Е. Вказ. праця. – С. 19.

30 Свідчення Радомського Б. А. та Малецького В. А. про поховання австрійських солдат під Городком у 1914 році // Фонди Городоцького краєзнавчого музею. – арк. 1.

обстрілом російської піхоти і спішених козаків. Там вони спробували атакувати в пішому порядку, але спроба кавалеристів вийти з лісу потерпіла невдачу, оскільки попереду була відкрита місцевість, яка легко прострілювалась, а це могло призвести до невинуватених жертв³¹. Після того як 17-й Донський козацький генерала Бакланова полк зробив спробу обійти «уланців» з правого флангу, 15-а бригада почала відступати з поля бою, таким чином мінімізуючи свої втрати. Згодом, коли побачила результати бою кавалерії, не дочекавшись її кінця, знялася і відступила 1-а артилерійська батарея дивізіону №6.

Після таких нищівних поразок австро-угорська кіннота, під покровом ночі, розпочала відступ. Для переслідування ворога, незважаючи на прохання командира резервного полку полковника Пацапая Я. Ф. відправити весь підрозділ, командир російської дивізії генерал Жигалін дозволив вислати лише одну сотню козаків. Ось як прокоментував цей вчинок командуючий 8-ю армією генерал О. Брусилов: «Керував цим боєм з нашого боку генерал-майор Павлов, що був у моєму розпорядженні. Начальник дивізії, натомість, обмежився тим, що сидів при резерві і не допустив свіжу бригаду резерву переслідувати розбитого ворога. З цієї причини залишки австрійської дивізії з її артилерією і кулеметами благополучно пішли за Збруч. Довелося звільнити цього безхребетного начальника, якого замістив генерал Павлов»³².

Хоча те, що супротивник відступив «благополучно», теж сказати не можна. Дійсно залишкам Гонвідної дивізії однією сотнею (135 козаків) було важко завдати значної шкоди, але слух про переслідування підрозділів «гонвіду» воїнами 1-го Волзького полку зробив свою справу. Угорські гусари, які рисую під'їжджали до переправи через річку, що була споруджена в районі Сатанівського монастиря, у нічний час та ще й у лісі, були ідентифіковані переляканими німецькими єсерами як російські козаки. Тому забачивши перших кіннотників, вони відкрили шалений вогонь зі всіх видів зброї, внаслідок чого багато втрат понесли кавалеристи від стрільби своєї піхоти, частина гусар пораненими потонула в річці³³.

Отже, за даними Є. Тихоцького, під час атаки на Городок і відступу загинуло близько 500 гусарів австро-угорського гонвіда, приблизно така ж кількість воїнів була поранена, крім того залишається невідомою число загиблих під час переправи через р. Збруч. 8-ма російська армія вбитими і пораненими втратила біля 80 своїх воїнів. Командувач 5-ої гонвідної дивізії фельдмаршал лейтенант Ернст Антон фон Фройрах-Сабо не виніс

31 Fröhlich Dávid. Вказ. праця. – С. 36.

32 Брусилов А. А. Вказ. праця. – С.73.

33 Тихоцкий Е. Вказ. праця. – С. 20.

такого приниження і 18 серпня 1914 року застрелився³⁴. Житель м. Городок Радомський Б. А. згадував: «Потрібно їх було поховати, викопані були 2 ями, в першій ямі поховано 40 чоловік і в другій теж 40 (пізніше знайшли ще одного). Тобто загальна кількість похованих 81 чоловік»³⁵. Про два поховання австро-угорських солдат є свідчення і в іншого старожителя міста Малецького В. А., який говорить про те, що на похованні, за старовинним подільським звичаєм, тоді поставили дерев'яний хрест³⁶. В загальному, точних даних про втрати немає і за різними оцінками, в цьому бою загинуло близько 3-ох ескадронів (один ескадрон – це 117 вояків) австро-угорських військових. Навіть якщо більша кількість убитих похована в цих могилах, то могили загиблих від поранень і могили бійців, які загинули при переправі на сьогодні невідомі, як і невідоме точне поховання командувача 5-ої Гонвідної дивізії фельдмаршала-лейтенанта Ернста Антона фон Фройраха-Сабо.

У результаті битви, російське командування 8-ої армії отримало перевагу і вже 6 серпня перетнуло кордон з Австро-Угорщиною, що спонукало військовий підрозділ, який захопив Кам'янець-Подільський і вже дійшов до с. Маків, без бою відступити за р. Дністер: «...австрійці 6-го числа, дізнавшись про наш перехід через Збруч, спішно покинули Кам'янець-Подільський і повністю повернули контрибуцію, яку зібрали з жителів міста. Це було цілком природно, тому що вони добре розуміли, що якщо вони візьмуть контрибуцію з жителів Кам'янця-Подільського, то і я, у свою чергу, зайнявши Тернопіль, Теребовлю і Чортків, не помилюю цих міст і обкладу їх такою ж, якщо не більшою, контрибуцією»³⁷.

Підсумовуючи вище сказане, варто наголосити на тому, що зважаючи на войовничий настрій з обох боків фронту, вже перші бої показали погану готовність військових до ведення бойових дій. Імперські військові керівництва для того, щоб задовольнити амбіції своїх еліт готові були жертвувати тисячами і тисячами своїх громадян. Навіть на такому маленькому клаптику території в смертельній сутичці зішлись представники багатьох національностей, оскільки всі військові підрозділи, які брали участь у цій битві, були багатонаціональні. Наприклад 2-га Зведена Донська козака дивізія, попри свою назву, частково комплектувалась новобранцями з Подільської, Херсонської та Волинської губерній і складалась з українців, росіян, поляків та представників кавказьких народів³⁸.

34 Олейников А. В. Захвачены в бою. Трофеи русской армии в Первой мировой / А. В. Олейников. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <https://coollib.com/b/322945/read>; Тихоцкий Е. Вказ. праця. – С. 19.

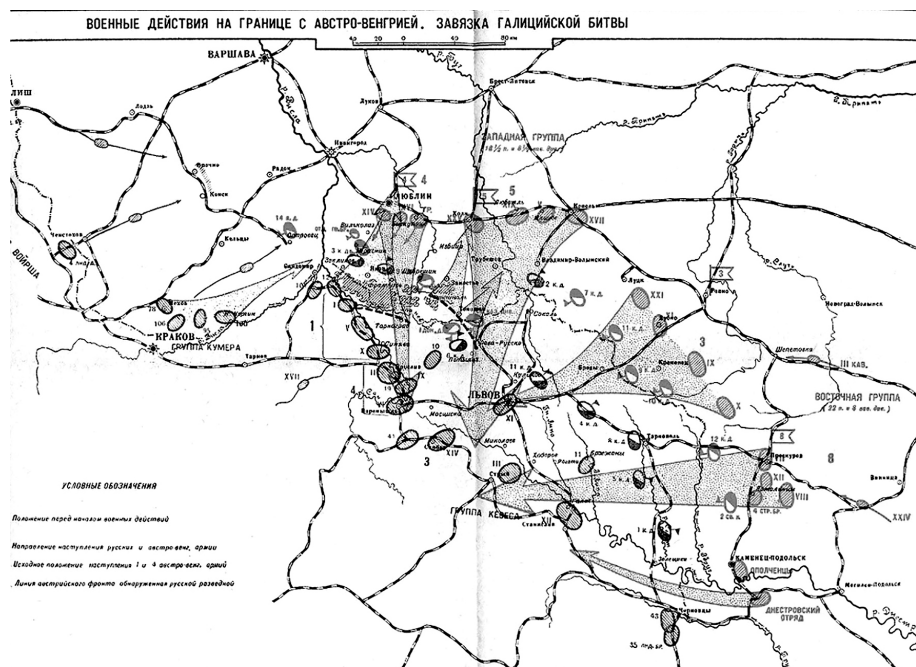
35 Свідчення Радомського Б. А. та Малецького В. А. про поховання... – арк. 1.

36 Там само. – арк. 2.

37 Брусилов А. А. Вказ. праця. – С. 73.

38 Ганин А. В. Накануне катастрофы. Оренбургское казачье войско в конце XIX – начале XX в. (1891-1917) / А. В. Ганин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – С. 478-490.

Ще більш інтернаціональними були військові підрозділи Австро-Угорської імперії: Богемський драгунський полк ім. Графа Паара №2 складали 61% чехи, 26% німці, 13% інші національності; Богемський уланський полк ім. Олександра II царя Росії №11 – 65% чехи, 35% німці; королівський угорський Печський гонвідний гусарський полк №8 – угорці 52%, німці 38%, інші національності 10%; королівський угорський Папайський ландверний гусарський полк №7 – німці 54%, угорці 39%, інші національності 7%³⁹. А для українців та поляків, які мали своїх представників в арміях обох ворогуючих імперій, ця війна була братовбивчою.

1 фото. Розташування військ напередодні Галицької операції.

URL:<https://zbruc.eu/node/25869>

39 Landwehr Cavalry Regiments as at July 1914. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/honvgen.htm>.

